

Dr. P.J. Venter (argivaris) het dokumente van die GOP aan die naambank van die Stadsraad voorgelê. Mnr. Anton Jansen het oor die ou tremloods gerapporteer, terwyl mnr. T.E. Andrews die Stadsraad gevra het of 'n groep van tien persone die loods en die kragstasie kan besigtig. Die bestuur het die voorsitter (Dr. N.A. Coetzee), mnr. Willem J. Punt en prof. Dr. F.J. du Toit Spies versoek om op die vermoedelike verkoop van die vroeëre tremloods in te gaan.

Mnr. A. Jansen rapporteer dat die firma Engel en Ruyter deurskosyne, vensters en 'n weerhaan aan die oudhedebank geskenk het.

Met verwysing na die beoogde naamverandering van die GOP stel mnr. M. Emms, gesecondeer deur mnr. T.E. Andrews, voor dat die naam van die Genootskap na "Pretoria Historical Society"/ "Pretoriase Historiese Vereniging" verander word. Mnr. Willem J. Punt en mev. M.L. Willmer teken beswaar aan en die voorsitter stel voor dat lede van die GOP tydens die volgende Algemene Jaarvergadering (23.3.1983) daaroor sal stem. Mnr. Jansen verklaar dat hy nie weer verkiesbaar is as tesourier nie. Hy word bedank vir sy jare van onbaatsugtige werk en diens. Vervolgens word mnr. Emms lof vir sy werk en organisasievermoë i.v.m. die Pretoriana-Transvalia-tentoonstelling toegeswaai. Mnr. Andrews vestig die aandag op die afsterwe van kol. Eugene O'C. Maggs en mnr. Salie Kritzinger. Lede het die heengeganes gedenk deur op te staan en daar is besluit om briewe van simpatie aan naasbestandes te versend.

28. Notule van die bestuursvergadering van 7.3.1982, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Onder die ingekome korrespondensie het o.m. 'n brief van mev. Phyllis Punt die aandag getrek. Sy het gepleit om die oorspronklike naam van die Genootskap te behou. Bedankings as bestuurslede is van mev. B. Steenekamp en dr. P.J. Venter ontvang. Onder die uitgaande pos was 'n brief van die voorsitter i.v.m. die behoud van die Erasmus-landhuis en 'n skrywe van mnr. Willem J. Punt dat die GOP 'n vereniging sonder winsbejag oprig om 'n gebou in Pretoria aan te koop wat deur die Genootskap benut kan word. Dié brief staan oor vir aandag deur die nuwe bestuur. Drie nuwe lede is voorgestel en aanvaar.

Mev. Andrews lig die bestuur oor die toer na Potchefstroom in en berig dat die Paasnaweektoer weens ontoereikende belangstelling verval. Mnr. Andrews vestig die aandag op die sterk verhoogde huurgeld van busse. Die "Nuusbrief" is gereed om gepos te word, terwyl "Pretoriana" by die drukker is. Daar is gekla oor die gehalte van die drukwerk.

Besluit is om 'n brief van steun aan "Die Burger" te stuur om teen die verbreding van die hoofstraat van Paarl te protesteer. 'n Afskrif sal aan die stadsraad van Paarl gepos word. Die Wurlitzer-orrel wat vroeër in die eertydse Capital-bioskoop gestaan het, is vir kerklike doeleindes aan 'n Kleurlinggemeenskap in die Kaapprovinsie verkoop en staan nou in Ladysmith, Natal. Mnr. Willem J. Punt stel voor om geld in te samel sodat die genoemde gemeenskap 'n passende kerkorrel kry en die Wurlitzer na Pretoria terugkeer.

Dertien skole neem aan die skooltuine-wedstryd deel en volgens mnr. C.F.T. Hendrikz sou die beoordeling tussen 14.3.1983 en 25.3.1983 plaasvind. Verder is aangekondig dat die tronkdeure uit die Technikon verwyder moet word omdat Dr. Jooste aftree. Die vraag is gestel of die Stadsraad berogting kan verskaf. Volgens 'n berig in "Rapport" het mnr. Hilmar Roode in die pers verklaar dat die voorsitter teen die bou van die Polisiemonument sou wees. Die bestuur het aan mnr. Willem J. Punt opgedra om die aangeleentheid te behartig.

29. Notule van die 35ste Algemene Jaarvergadering van 23.3.1983, gehou in die ouditorium van die Poskantoor museum

Die voorsittersverslag is uitgestuur aan die lede. Die voorsitter bedank die bestuur vir al die werk wat verrig is en verklaar verder dat die museumuitstalling (Pretoriana-Transvalia) 'n groot sukses was. Tesourier Jansen lê die geouditeerde jaarverslag voor. Die saldo bedra ruim R2 500,00.

I.v.m. die voorgestelde naamverandering na "Pretoriase Historiese Vereniging" is aangevoer dat die ou benaming op 7.4.1948 aanvaar is. Dié naam is ook by die Buro vir Heraldiek geregistreer. Besluit is om die oorspronklike benaming onveranderd te laat, maar dat die Genootskap nie-amptelik as "Die Pretoriase Historiese Vereniging", "Pretoria Historical Society" bekend staan. Dié voorstel is deur prof. Dr. C. de Jong en mnr. N. Lemmer gesekondeer.

Die nuwe bestuur is daarna verkies en soos volg saamgestel: Dr. N.A. Coetzee (voorsitter), mnr. Willem J. Punt (vise-voorsitter), mev. M.L. Willmer (sekretaresse), mev. I. Vermaak (assistent-sekretaresse), mnr. T.E. Andrews ("Nuusbrief"), mev. M. Andrews (toere), mnr. M. van Niekerk (skooltuine), mev. A. Dreyer (argivaris), mnr. N. Lemmer (forte), Dr. H. Petrick (grafte), mnr. M. Emms (funksies) en prof. Dr. F.J. du Toit Spies (redakteur "Pretoriana").

Die gedagte van mnr. Willem J. Punt, t.w. dat die GOP 'n huisie bekom om as kantoor te dien en 'n vereniging sonder winsbejag vir dié doel te stig, is deur die vergadering goedgekeur.

Omtrent die Wurlitzer-orrel, wat van Ladysmith aan die Kleurlinggemeente Elsie-rivier verkoop is, is geen besluit geneem nie. Daar is, sonder dat die Stadsraad klaarblyklik daarvan bewus was, 'n begin met die oprigting van die Polisiemonument by die Uniegebou gemaak.

Die Wolmaranshuis is verwaarloos en die ou kanonpad, die begraaftplaas en die bouvalle van forte (Donkerhoek) is baie beskadig. Volgens mnr. Dotman Pretorius is die gedenkplaat i.v.m. Eugène N. Marais op die verkeerde plek aangebring. Die fonds m.b.t. die herstel van die graf is byna volskryf. Die tronkdeure lê op 'n rommelhoop in Riviera en die Departement van Gevangeniswese moet geskakel word. Kan die deure in die Johannesburgse fort bewaar word?

Op die besprekings het 'n skyfievertoning deur mnr. A. Jansen gevolg. Die bywoning van die Algemene Jaarvergadering is as goed beskryf.

30. Notule van die bestuursvergadering van 2.5.1983, gehou in "Mea Vota", Rissikstraat 62, Pretoria.

Onder die ingekome briewe was o.m. 'n skrywe van die Laerskool Oost-Eind (86e verjaarsdag) en 'n ander met die name van die verteenwoordigers van die Stadsraad in die GOP-bestuur. Vier nuwe lede is voorgestel en aanvaar. Daar is besluit dat Dr. N.A. Coetzee en mnr. Willem J. Punt en A. Jansen die Erasmus-landhuis besoek (12.5.1983) voordat 'n afspraak met die Administrateur gereël word. Mnr. Jansen bedank as tesourier en mev. M.L. Willmer is gevra om sekere werk teen 'n vergoeding uit te voer en dat 'n spesiale bestuursvergadering op 16.5.1983 belê word om die res van die agenda af te handel.

31. Notule van die spesiale bestuursvergadering op 16.5.1983, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Die Stigting Simon van der Stel het 'n kantoor en 'n betaalde amptenaar wat al die administratiewe werksaamhede behartig. Mev. Willmer het voorwaardes in 'n voorstel voorgelê maar dit is nie aanvaar nie. Bygevolg is besluit om voorlopig met die bestaande bedeling voort te gaan.

Die voorsitter en mnr. Willem J. Punt en A. Jansen het, vergesel van Dr. Petrick, die Erasmus-landhuis en -landgoed besoek. Padbouers het die ou skuur gesloop, terwyl die pioniershuis byna heeltemal afgebreek was. In die landhuis, wat in 'n goeie toestand verkeer, is reeds ingebreek. Besluit is dat die Administrateur op 23.5.1983 deur bogenoemde here besoek word.

Die toer na Warmbad sou met 37 deelnemers op 21.5.1983 plaasvind en mev. Andrews het 'n toer na Johannesburg op 16.6.1983 vasgestel. Dr. Petrick het berig dat hy drie agterkleindogters van J.J. Booyens in Wonderboom opgespoor het. Blykbaar is die begraaftplaas se serwituut ten gunste van die Voortrekkerbeweging.

Name van regters in die Z.A. Republiek is deur mnr. Willem J. Punt vir die naambank verkry. Verder is, aldus mnr. Willem J. Punt, verneem dat die grond waarop die tremloods en die kragstasie staan, deur die Stadsraad verkoop word. In dié verband is die "Tuscany Development Company" genoem. Die ou gebou in Andriesstraat, langs "Sher Court", sal volgens die Stadsraad behoue bly omdat die padskema gewysig word. "Kaya Rosa" gaan verkoop en deur die Universiteit van Pretoria heropgerig word.

I.v.m. die graf van burger D. Erasmus, wat by Rooihuiskraal gewond en as 'n seun van mnr. Pieter Erasmus beskryf is, berig mnr. Andrews dat die Oorlogsgrafteraad opmerkzaam op die graf gemaak is. Mnr. Andrews het ook aan die Stadsraad gevra om steggies van die Koningin Wilhelminaboom te neem om die voortbestaan van dié gedenkwaardigheid te verseker. Besluit is om die erelidmaatskap en 'n geskenk aan mnr. Anton Jansen toe te ken om op dié wyse sy vrugbare diens as sekretaris en penningmeester te erken.

32. Notule van die bestuursvergadering van 6.6.1983, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Mnr. Anton Jansen dra as aftredende tesourier sy verpligtings oor en Dr. Coetzee en mev. Andrews het ingestem om die GOP

se finansies te behartig. Onder die uitgaande korrespondensie was o.m. 'n brief aan die Departement Gemeenskapsbou i.v.m. die ou gedeelte van die staatsdrukkery. O.m. is onder die ingekome korrespondensie van die Stadsraad verneem dat 'n steggie van die Koningin Wilhelminaboom geneem is wat mooi groei.

Vyf nuwe lede is voorgestel en aangeneem. Volgens mev. M. Andrews het 45 persone aan die toer na Warmbad deelgeneem. Die kopie van die spesiale uitgawe van "Pretoriana" i.v.m. die lewe van Dr. W.H.J. Punt, DVD, het in besit van die drukker gekom. Dr. Petrick het met die enigste kleindogter van die Booyens-familie in verbinding gekom. Sy het belowe om geldelike bydraes van ander afstammeling te vra. Die bestuur het die herstel van die grafte bespreek. Vandalisme vind, aldus Dr. N.A. Coetzee, in die Ou Begraafplaas (Kerkstraat) plaas. Dit is ook 'n slaapplek vir boemelaars. Die bestuur besluit om die Stadsraad van die uiters afkeuringswaardige euwel skriftelik te verwittig. Mnr. N. Lemmer het Fort Wonderboom besoek. Die bestuur sal die Stadsraad vra om die fort te laat skoonmaak.

Dr. Petrick, Dr. Coetzee en mnr. Punt gee 'n verslag van hulle besoek aan die Administrateur. Die bedoeling is om die Erasmus-landhuis onder die Museumdienste te laat val. Dr. Coetzee wil voorstel dat die landhuis verhuur en dat die aanwesige boumateriaal toegesluit word. Mnr. Willem J. Punt sal die aan geleentheid dan in die vorm van vertoë aan die Administrateur verder voer.

Daar is besluit om op 17.8.1982 'n funksie te reël om die erelidmaatskap-sertifikate aan 'n paar mense te oorhandig. Die Administrateur sal gevra word om by dié geleentheid as spreker op te tree. I.v.m. die Burgemeestersonthaal is besluit dat die bestuur, soos in ander gevalle, ook deur die Burgemeester onthaal word.

33. Notule van die bestuursvergadering van 4.7.1983, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Onder die ingekome korrespondensie is 'n brief waarin verklar word dat die Stadsraad die tronkdeure nie kan bewaar nie. Die uitgaande korrespondensie het o.m. uit 'n aansoek van Dr. Coetzee aan die Departement Nasionale Opvoeding i.v.m. staatssteun bestaan (1983-1984). Ook is 'n toelaag vir 1983 by die Stadsraad van Pretoria aangevra. Aan die Raad is ook 'n brief oor die heersende vandalisme in die Ou Begraafplaas (Kerkstraat) gerig. Mnr. T.E. Andrews vestig die aandag van die straatnamekomitee op die foutiewe benaming Roustraat. Dit moet Roustraat wees omdat dit van die familie Rous afgelei is. Drie nuwe lede is voorgestel en aanvaar.

Mev. Andrews het vervolgens die toer na die Goudstad as 'n sukses bestempel en aangekondig dat die volgende toer 'n Pretoriase museum as doelwit beoog (23.7.1983). Die middagete sal dan by Kilnerton genuttig word.

Prof. Dr. F.J. du Toit Spies het daarna verduidelik dat die bestuur 600 eksemplare van die Dr. W.H.J. Punt, DVD-uitgawe sal druk. I.v.m. die naambank is name i.v.m. onderwys in die Zuid-Afrikaansche Republiek gevra. Verder is meegedeel dat die Erasmus-landhuis dalk deur die RGN tot 'n nasionale gedenkwaardigheid

verklar word. Mnr. Van Niekerk sal, so is meegedeel, nie op die skooltuinekomitee dien nie. Daar is besluit om op 17.8.1983 'n funksie in die Constantiaklub te hou waarop Dr. Ben Cronjé, direkteur van NASKO, as gasspreker sal optree. Mnr. Willem J. Punt wil bewaringsbesienswaardighede opteken. Dit staan oor tot die volgende vergadering. Intussen sal Dr. Coetzee die GOP by die Stigting Simon van der Stel verteenwoordig en is daar na 'n byeenkoms van die studiegroep van Pretoria se argitekte (19.7.1983) verwys.

34. Notule van die bestuursvergadering van 1.8.1983, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Onder die ingekome korrespondensie was 'n tweetal toekennings van die Stadsraad van R225,00 en R135,00; onder die uitgaande briewe 'n skrywe van simpatie met die heengaan van die moeder van J. Bodel (22.7.1983). Die museumtoer is deur dertig persone ondersteun. Toekomstige toere was die volgende: Pretoria-Suid (September) en 'n Oktobertoer na Johannesburg onder leiding van Dr. O. Norwich. I.v.m. die toestand van die forte het mnr. N. Lemmer die verwydering van vyf staalplate by Fort Wonderboom vermeld. 'n Memorandum i.v.m. die Erasmus-landhuis is opgestel en aan die Administrateur gestuur.

35. Notule van die bestuursvergadering van 5.9.1983, gehou in die Poskantoor museum

Onder die ingekome korrespondensie was o.m. 'n skrywe van die Stadsraad oor byskrifte op straatnaamborde (16.8.1983) en 'n brief van die Departement van Gevangeniswese dat die tronkdeure graag in ontvangs geneem sal word (28.7.1983). In 'n uitgaande skrywe van 11.8.1983 is die aanstelling van mev. A. Dreyer as argivaris aan die Hoof van die Transvaalse Argiefbewaarplek (Uniegebou) vermeld. Later is dokumente van drie jaar en ouer deur mev. Dreyer en mev. Willmer by die argief oorhandig.

Drie nuwe lede is voorgestel en aanvaar. "Pretoriana" is gepos en die voorsitter het prof. Dr. F.J. du Toit Spies bedank vir al die werk wat aan die spesiale uitgawe verbind was. Dank is ook teenoor die familie Punt uitgespreek om boustowwe beskikbaar te stel.

Dr. Petrick het 'n voorstel i.v.m. die opknapping van die Booyensgrafte aan die bestuur voorgelê. Die bestuur het sy goedkeuring daaraan geheg en besluit om op steen aan te bring dat die gedenksteen in 1983 deur die GOP onthul is.

Mnr. Van Niekerk kon nie die skooltuine behartig nie. Die voorsitter het hom gevra om in 1984, by geleentheid van die Algemene Jaarvergadering te bedank. Sy hulp word ingeroep om mnr. W.J. Punt te help om 'n lys op te stel van gebouewat bewaar moet word.

Mnr. Willem J. Punt het gevra dat die naam Presidentstraat, wat vermoedelik van 1860 dateer, weer in gebruik geneem word om die benaming Gerhard Moerdyk te vervang. Dié naam kan elders gebruik word. Hy beklemtoon vervolgens die waarde van die voormalige tremloods as 'n pragtige baksteengebou en as 'n belangrike gebou m.b.t. die vervoergeskiedenis van die Hoofstad. Daar is - aldus spreker - hoop dat die Lewis en Marksgebou bewaar word.

Die bestuur besluit om met die Departement Nasionale Opvoeding in verbinding te tree dat die S.J. du Toit-huis in Bodelstraat bewaar word.

Dertien inskrywings vir die skooltuine-wedstryd is ontvang. Die voorsitter het onlangs die skild aan verlede jaar se wenner, die Laerskool Derdepoort, oorhandig.

I.v.m. Pretoria se Stigtersdag (19.11.1983) is besluit om die Burgemeester uit te nooi om 'n toespraak by die graf van die pionier Robert Lys te lewer. Die voorsitter is versoek om 'n toespraak by die graf van A. Brodrick te hou. Die kranslegging sou na die vleisbraai by die Fonteine geskied.

36. Notule van die bestuursvergadering van 3.10.1983, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

'n Brief is aan die Stadsraad gerig om die tremloods te behou. Drie nuwe lede is voorgestel en aanvaar. Die toer na Pretoria-Suid het 56 deelnemers getrek, aldus mev. M. Andrews. Mnr. T.E. Andrews het lede van die Johannesburgse Historiese Vereniging in Pretoria rondgeneem.

Prof. Dr. F.J. du Toit Spies het met die voorbereiding vir die volgende uitgawe van "Pretoriana" begin. Die verskyningsdatum is hopelik Januarie 1984. Daar is besluit om R1 000,00 van die spaar- na die lopende rekening oor te plaas. I.v.m. die Rooyens-grafte is verklaar dat 'n ongenoemde die graniet teen R400,00 sal verskaf en die letters sal graveer. Mnr. Willem J. Punt reël dat die traliewerk van "Mea Vota" vir die voorkant van die grafte gebruik word. Hy deel verder mee dat daar hoop bestaan dat die Lewis en Marksgebou nie meer gesloop word nie en dat hy hom verder vir die behoud van die tremloods beywer. Lede van die GOP sal op 'n besoek aan die loods en die Manners- en Postmangebou begelei word.

Mnr. Repton sal die skooltuine beoordeel en mnr. T.E. Andrews sal mev. Makin vra om 'n krans by die graf van R. Lys te lê. Die kranslegging by A. Brodrick se graf sal deur Dr. N.A. Coetzee verrig word. Mnr. Willem J. Punt deel mee dat die Burgerlike Trust die Leeu- of Arcadiabrug teen beraamde koste van R20 000,00 restoreer.

37. Notule van die bestuursvergadering van 7.11.1983, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Die notule ontbreek, maar is goedgekeur op 6.2.1984. Daar is ook geen notule van die bestuursvergadering van 5.12.1983 nie.

38. Notule van die bestuursvergadering van 6.2.1984, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Die besoek aan die tremloods het allereers ter sprake gekom. Daarna is 'n drietal nuwe lede voorgestel en aanvaar. Die eersvolgende toer sou na Botshabelo by Middelburg onderneem word (25.2.1984), terwyl - volgens mev. M. Andrews - die Paasnaweektoer na Kimberley vol bespreek was. Mnr. Tomlinson het aangebied om die lede in Maart na Fort Tullechewan te begelei. Die "Nuusbrief" het verskyn. "Pretoriana" was by die pers en die redakteur prof. Dr. F.J. du Toit Spies het gevra of iemand anders die redaksie van die blad kan oorneem aangesien sy gesondheid veel te wense oorlaat.

Prof. Dr. H. Petrick het aangekondig dat AVBOB die steen vir die Booyens-grafte sou skenk, terwyl mnr. Willem J. Punt die aandag op die aanstaande sloop van die Lewisgebou (hoek van Pretorius- en Paul Krugerstraat) gevestig het. Besluit is dat mnr. Willem J. Punt en mev. M. Andrews die wandelpaaië-vraagstuk behartig. Die GOP wil graag hierin geken word. Voorgestel is om die Algemene Jaarvergadering in die Poskantoor museum te hou.

39. Notule van die bestuursvergadering van 5.3.1984, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Vier nuwe lede is voorgestel en aanvaar. Mev. Andrews het gerapporteer dat die toer na Bothshabelo 'n klein wins vertoon. Mnr. Tomlinson sal op 17.3.1984 'n groep na Fort Tullechewan begelei. "Pretoriana" is gedruk en i.v.m. die Booyens-grafte is 'n totaal R243,00 aan bydraes ontvang.

40. Notule van die bestuursvergadering van 2.4.1984, gehou ten huise van mnr. en mev. T.E. Andrews

Mnr. Mervyn Emms neem waar as voorsitter. Sewe en twintig lede het aan die toer na Fort Tullechewan deelgeneem. Mnr. Willem J. Punt vra name vir die naambank en kondig aan dat byskrifte onderaan weerkaatsende straatnaamborde aangebring word. Hy vermeld ook dat die Provinsiale Administrasie die Erasmus-landgoed aan Krygkor wil verkoop en vestig die aandag op die moontlikheid dat die ou gedeeltes van die Staatsdrukkery 'n drukkersmuseum gaan word.

41. Notule van die 36ste Algemene Jaarvergadering van 25.4.1984, gehou in die Poskantoor museum

Aan die jaarverslag van die voorsitter (Dr. N.A. Coetzee) is - kortliks - die volgende punte ontleen:

- (1) Die Transvalia-Pretoriana-tentoonstelling, georganiseer deur museum personeel en mnr. Mervyn Emms (Desember 1983 en Januarie 1984) was 'n groot sukses.
- (2) Ter herdenking van die Stigtersdag van Pretoria in 1983 is op 19.11.1983 deur die GOP hulde aan R. Lys en A. Brodrick gebring.
- (3) Dank is betuig aan prof. Dr. H. Petrick i.v.m. sy deurstellingsvermoë om die Booyens-grafte, Van der Hoffstraat, Hercules, te restoreer. Die werk is byna afgehandel.
- (4) Opregte dank is betuig aan mnr. Andrews ("Nuusbrief") en prof. Dr. F.J. du Toit Spies ("Pretoriana").
- (5) 'n Lys word opgestel van historiese geboue in Pretoria.
- (6) By die Stadsraad word aangedring op die instelling van 'n afdeling van Historiese en Kulturele Aangeleentede, met huisvesting in die Melrosehuis.
- (7) Mev. A. Dreyer word dank vir haar argivale werksaamhede betuig.

(L.W. Bladsy 2 van die verslag is vasgeplak en bygevolg onleesbaar.)

Daarna is na die agenda van die oorblywende deel van die Algemene Jaarvergadering oorgegaan.

Dr. Petrick lewer 'n verslag oor die Booyens-grafte. Mnr. Anton Jansen het aangebied om die grafsteen en die heining op te rig. Mnr. N. Lemmer het hulp van die Rapportryerskorps van Annelin ontvang om die Fort Wonderboom en omgewing skoon te maak. Mnr. Willem J. Punt doen verslag oor straatname en deel mee dat die wysiging van Lorentzstraat na D.F. Malan-rylaan verwerp is. Die Stadsraad het op voorstel van die GOP beskrywende naamplate aanvaar en ondersoek nou die koste daarvan. I.v.m. die Erasmus-landhuis en -landgoed het die GOP twee jaar gelede voorgestel dat die landgoed as 'n plaaswerf gebruik word en die landhuis as 'n speelgoedmuseum benut word. Mnr. Willem J. Punt stel verder voor dat die toekoms van die terrein met die Administrateur bespreek word. Verder het die vorige Burgemeester, aldus dieselfde spreker, die hulp van die GOP m.b.t. staproetes deur en rondom die stad gevra. As eerste roete is Kerkstraat (Uniegebou-Ou Begraafplaas) aangewys. Die Stadsraad sien van die sloping van die Lewis en Marks en die Kynoch-gebou af. Daar is, aldus mnr. Punt, onderhandelings met die Siviele Trust oor restaurasie aan die gang. Ook merk hy op dat die Erfeniskomitee op die oomblik nie veel verder kom nie. Hy is van oordeel dat die GOP in dié verband met sy eie program moet voortgaan. Daar is 'n verlies van R1 081,00 oor die boekjaar gelyk wat op 31.12.1983 ten einde geloop het. Die ledeselde is vir 1984 tot R10,00 (lid), R25,00 en R100,00 verhoog.

Die nuwe bestuur is na 'n verkiesing soos volg saamgestel: Dr. N.A. Coetzee (voorsitter), mnr. Willem J. Punt (vise-voorsitter), mev. M.L. Willmer (sekretaresse), mev. I. Vermaak (assistent-sekretaresse), prof. Dr. C. de Jong (redakteur "Pretoriana"), mev. A. Dreyer (argivaris), Dr. H. Petrick, mnr. M. van Niekerk, N.M. Lemmer en M. Emms, mev. M. Andrews en mnr. T.E. Andrews (lede). (L.W. Daar is geen tesourier verkies nie.)

(word voortgesit)

DIE STAATSMUSEUM, 1892-1904

deur Kol. Dr. Jan Ploeger

"For a museum is history in the concrete, the record of man's achievements; in it are the trappings of the past, somewhat dingy at times, perhaps, and even inanimate, but potent with significance for those who can take and develop a hint."

Hierdie gedagte is ontleen aan dié hoofstuk in "The City of Pretoria and Districts" (Pretoria, 1913) wat o.m. aandag aan die destydse Pretoriase museum geskenk het.¹⁾ Die genoemde museum dateer van 1892 en het in die begin 'n klein versameling voorwerpe van nasionale belang bevat, waarna daar in 1896 met soölogiese werksaamhede begin is.²⁾

Meer lig op die ontstaan en ontwikkeling van dié museum, in 1892 bekend as die Staatsmuseum en vandag as die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum, aan Boomstraat, kan uit die notuleboek van die Kuratorium van die Staatsmuseum en 'n artikel oor die ontslaan en groei van die Staatsmuseum tot ongeveer 1908 verkry word.³⁾

Uit die genoemde bydrae van die hand van direkteur Dr. Jan Willem Boudewijn Gunning (Hilversum, Nederland, 1860 - Pretoria, 1913), blyk o.m. dat Staatsekretaris Dr. Willem Johannes Leyds (Magelang, Java, 1859 - Den Haag, Nederland, 1940) in 1892 die voortou in verband met die stigting van 'n Staatsmuseum geneem het. Die Transvaalse regering het hom met dié gedagte vereenselwig en Dr. Gunning het die motivering soos volg omskryf:

Aangesien daar geen openbare versameling van die flora, fauna of etnografie van Transvaal bestaan het nie, moes die eerste doelstellings die versamel en uitstal, ook van gegewens van geskiedkundige en nasionale belang wees. Om hierdie doelstelling te verwesenlik moes allereers met die verkenning, vorming en bewaring van wetenskaplike versamelings begin word. Verder moes die versamelings as 'n praktiese hulp met betrekking tot onderwys en opvoeding dien.

Onderrig in plant- en dierkunde, delfstofkunde en verwante yake is baie belemmer deur die gebrek aan passende handboeke. Die onderrig kon dan met voorbeelde toegelig word en met dié doel voor oë moes ook buitelandse soogdiere en voëls aangeskaf word. 'n Belangrike doelstelling was ook die aanwaker van liefde vir die land en die aankweek van nasionale trots en in omsendbriewe moes veral nadruk gelê word op die opvoedkundige en historiese aspekte van 'n museum-diens.⁴⁾

1. 'n Kuratorium aangestel. Eerste werksaamhede.

'n Uitvloeiing van Dr. Leyds se inisiatief om 'n Staatsmuseum vir die Zuid-Afrikaanse Republiek in Pretoria in die lewete roep was in 1892 die aanstelling van 'n Raad van Kuratore.⁵⁾

Volgens die notuleboek het die eerste raadsvergadering van die kuratorium op 24.1.1893 plaasgevind. Kuratore was prof. Nicolaas Mansvelt (1852-1933), Superintendent van Onderwys in die Zuid-Afrikaansche Republiek (voorsitter), Dr. Gosewijn Willem Sanne Lingbeek (1860-1939), lyfarts van Staatspresident S.J.P. Kruger; Dr. Willem Jacobus Fockens (1862-1919) (sekretaris), Dr. H.G. Breijer, mnr. George Leith en Staatsmyningenieur J. Klinke.⁶⁾ Op die genoemde vergadering is besluit om die regering te vra om 'n bedrag van £2000:0:0 van die begroting van 1892 aan die kuratorium beskikbaar te stel. Vermoedelik sou hierdie bedrag aangewend word om "zulks in verband met de studeerende jongelingschap", lokale in die nabyheid van die toekomstige Staatsgimnasium as 'n Staatsmuseum in te rig.⁷⁾

Verder is in die notule vermeld dat die lokaal in die Goewermentsgebou aan Kerkplein ongeskik as 'n museum was. Dr. Gunning vermeld in sy reeds genoemde bydrae dat die eerste Staatsmuseum in 'n kamertjie langs aan die klokkekamer op die boonste verdieping van die goewermentsgebou gehuisves was. Dié vertrek was nie alleen te klein nie, maar terselfdertyd moeilik toeganklik vir besoekers.⁸⁾

Die huisvestingsvraagstuk is op die vergadering van 23.9.1893 opgelos. By dié geleentheid het die voorsitter van die kuratorium (prof. N. Mansvelt) meegedeel dat hy die klein Markgebou vir 'n jaar kon huur om die gebou dan as 'n museum in te rig. Die huur sou £10:0:0 per maand bedra. Die versamelings is soon toe vervoer en die Staatsmuseum sou tot 1902 in dié gebou gehuisves wees.

In die eerste jare was daar, aldus Dr. J.W.B. Gunning, probleme om 'n geskikte kurator te verkry. Die versamelings was te klein om die aanstelling van 'n bevoegde museumdeskundige te regverdig. Dr. Breijer is as ere-kurator van die Staatsmuseum aangestel, maar aangesien die werk te veel geword het, was hulp gebiedend.⁹⁾ Eindelik, in 1896, is dié vraagstuk opgelos deurdat Dr. J.W.B. Gunning op die vergadering van die kuratorium, wat op 26.10.1896 gehou is, as assistent aangestel is.¹⁰⁾

Dan was daar reeds op die tweede vergadering van die kuratorium, op 23.5.1893, besluit om 'n ondersoek na die amanuensis (helper, handlanger in 'n laboratorium) van die museum en voormalige Staatsekretaris onder Staatspresident M.W. Pretorius (1819-1901), die oud-Nederlander Anton Frederik Schubart, in te stel. Schubart is skuldig bevind aan drankmisbruik en op die derde vergadering, op 30.5.1893, deur die kuratorium ontslaan.¹¹⁾

Dit wil voorkom of die ontstane vakature deur P.A. Krantz gevul is, Krantz het o.m. ekspedisies in Transvaal onderneem en was o.m. ook werksaam as 'n taksidermis (opstopper) om die museum se versamelings aan te vul. Op die vergadering van 8.8.1893 het die kuratorium 'n aanbod van Krantz aangeneem om 'n ekspedisie te onderneem. Terselfdertyd is 'n aanbod van Dr. Beijer aanvaar om kosteloos toesig oor die Staatsmuseum te hou. Krantz se vertrek is op 'n volgende vergadering op 22.9.1893 vasgestel.¹²⁾

Op die vergadering van 23.11.1893 het Dr. Fockens as sekretaris van die kuratorium bedank. Prof. Mansvelt het tydelik as sekretaris waargeneem. In die loop van dieselfde vergadering is aangeteken dat Max Rossteuscher, vroeër verbonde aan die museum

te Bloemfontein, die pos van assistent-custos (assistent-skoonhouer) van die Staatsmuseum in Pretoria aangeneem het. Tydens die volgende vergadering is hy met sekere onbepaalde museumwerk belas, terwyl die opstop van diere aan Krantz en C. Wilde oorge- dra is.¹³⁾ Op 20.7.1894 is o.m. besluit om teen £20:0:0 per maand van Wilde as taksidermis gebruik te maak en Krantz te vra om custos (bewaarder) te word. Op 12.9.1894 is S. Tweddill as onder-custos benoem, terwyl Krantz op 23.4.1893 vier of vyf maande verlof gevra het om 'n ekspedisie te onderneem.¹⁴⁾

Op 11.9.1896 het Klinke as kurator afgetree en is G. Schmitz-Dumont as sy opvolger benoem. Op die volgende vergadering op 26.10.1896 het die kuratorium besluit om die regering te versoek om 'n direkteur teen 'n salaris van £750:0:0 aan te stel. Dr. J.W.B. Gunning het sy dienste aangebied en is voorlopig as assistent aangestel. Hy is te werk gestel om dele van die versameling te katalogiseer en te rangskik.¹⁵⁾

Op 18.1.1897 was die raad van Kuratore van die Staatsmuseum soos volg saamgestel: Dr. N. Mansvelt (voorsitter), Dr. G.W.S. Lingbeek, Dr. W.J. Fockens, G. Schmitz-Dumont en Geo. Leith. Die volgende persone was personeellede van die Staatsmuseum: Dr. H.G. Breijer, direkteur; Dr. J.W.B. Gunning, assistent; P.A. Krantz, custos en taksidermis, en S. Tweddill, assistent-custos. Op 4.3.1897 is Dr. Gunning as waarnemende direkteur tot 1.1.1898 benoem. Dr. Fockens het op 25.2.1897 as lid van die Raad van Kuratore bedank en is op 4.3.1897 deur Dr. H.G. Breijer opgevolg.¹⁶⁾

Ten slotte is op 16.5.1897 deur die kuratorium besluit om die regering te versoek om prof. Dr. Gustaaf Adolf Frederik Molengraaff (1860-1942), Staatsgeoloog van die Zuid-Afrikaansche Republiek, as 'n lid van die kuratorium te benoem.¹⁷⁾ Volgens Dr. Gunning is C.J. Siwerstra, 'n entomologiese assistent, en mej. Leendertz, 'n botaniese assistente, na 1896 as werkkragte aan die Staatsmuseum verbind.¹⁸⁾ Volgens dieselfde bron is diere eers deur mnr. Wilde en daarna deur Krantz en Griffin opgestop, terwyl 'n sekere Noome in 1897 tot die museum personeel toegevoeg is.¹⁹⁾

2. Dr. J.W.B. Gunning en prof. Dr. G.A.F. Molengraaff

Dr. Gunning is op 8.12.1897 as direkteur van die Staatsmuseum benoem. Reeds in sy jong jare het hy belangstelling vir natuurstudie aan die dag gelê en sy akademiese studie het hom in sy geboorteland (Nederland), Frankryk en Duitsland besig gehou. In 1883 het hy as geneesheer in die distrik Stellenbosch gepraaktiseer, 'n jaar later sy mediese studie in Jena, Duitsland, voortgesit en - na sy terugkeer in Suid-Afrika - as geneesheer in die Oranje-Vrystaat opgetree. In 1896 het, soos reeds vermeld is, sy loopbaan in Pretoria begin. Tot sy heengaan in 1913 sou dr. Gunning aan die hoof van die Staatsmuseum werksaam bly. In 1899 het hy voorgestel dat Pretoria oor 'n dieretuin moet beskik. Die herdenking van die opening van die dieretuin sou op 14.10.1999 plaasvind.²¹⁾ Dit word duidelik dat Dr. J.W.B. Gunning in verband met die museumwese en die oprigting van die Pretoriase dieretuin belangrike baanbrekerswerk verrig het.

Die verdienste van prof. Dr. G.A.F. Molengraaff lê allereers op die gebied van die geologie. Dit dien vermeld te word dat hy, gelyktydig met sy doktorsgraad in die reeds genoemde rigting, in 1886 ook die doktorsgraad in plant- en dierkunde aan die universiteit van Utrecht (Nederland) verwerf het. In 1897 is prof. Dr. Molengraaff, nadat hy Suid-Afrika reeds in 1890 besoek het, aangestel as staatsgeoloog van die Zuid-Afrikaanse Republiek. Hy beklee dié pos tot die uitbreek van die oorlog in 1899, organiseer daarna die inligtingsdiens van die Transvaalse tak van die Rooikruisvereniging en keer vervolgens na Nederland terug. Hy vestig hom van 1902-1905 as raadgewende geoloog in Johannesburg. Na sy terugkeer in Nederland het hy, sowel voor as na die tyd, 'n dertigtal studies oor die geologie van Suid-Afrika geskryf.²²⁾ Hy het 'n belangrike bydrae tot die geologiese kennis van ons land gelewer.

3. Die huisvesting van die Staatsmuseum se versamelings.

Daar is reeds vermeld dat die Staatsmuseum in 1892 in 'n lokaal langsaan die klokkekamer in die Goewermentsgebou aan Kerkplein gehuisves was. Op 23.9.1893 het prof. Mansvelt in 'n vergadering van die kuratorium meegedeel dat hy die klein Markgebou, op die Markplein, teen £10:0:0 huur per maand kon huur en as 'n museum kon inrig. 'n Ooreenkoms in dié verband sou 'n jaar geldig wees.²³⁾ In werklikheid sou die huurtydperk tot in 1902 voortduur, maar reeds in 1894 het die kuratorium daarop aangedring dat 'n eie museumgebou spoedig verkry moet word omdat die Markgebou binne afsienbare tyd te klein sou word.²⁴⁾ In September 1895 is deur die Raad van Kuratore besluit om in die Markgebou te bly, maar op 9.5.1896 is ooreengekom dat Drr. Mansvelt en Fockens, in samewerking met Dr. Breijer, planne in verband met 'n hulpgebou en 'n werkwinkel sou opstel.²⁵⁾

In 1896 was die gebouesaak weer aan die orde, maar daar is geen vordering gemaak nie.²⁶⁾ Op die vergadering van 18.1.1897 is besluit om die regering te versoek om spoedig 'n nuwe museumgebou te verkry, terwyl op 'n volgende byeenkoms verklaar is dat die toestand van die bestaande Markgebou onhoudbaar was. Op die vergadering van 19.7.1897 is daaraan toegevoeg dat die kamer, waarin vergader is, vol museumvoorwerpe staan.²⁷⁾

Tydens die vergadering van 22.9.1897, waarop prof. Dr. Molengraaf as lid van die kuratorium verwelkom is, is o.m. aange-teken:

"'t Is hartverscheurenl te zien hoe de ratten geknaagd hebben aan alles Elken aag worden er 2 of 3 gevangen, maar 't aantal vermindert nie, daar 't Marktgebouw met zijn overvloed van dierlijken en plantaardigen afval een broeinest voor ratten is."²⁸⁾

Ook in ander opsigte was die museumgebou nie toereikend nie omdat die veiligheid sowel in 1897 as in 1899 in die gedrang gekom het. In 1897 is die ontvreemding van gedenkpenninge en al die papiergeld gerapporteer en in 1899 het Dr. Gunning die volgende geval van diefstal aan die kuratorium meegedeel. Op 'n tentoonstelling in Grahamstad het hy die Bybel van die Voortrekkerleier Jacobus Uys gesien. Dié kosbare kleinood was tot kort gelede in die Pretoriase Staatsmuseum aanwesig. Dr. Gunning het

die teenwoordige eienaar geskryf om dié geskiedkundige Bybel weer in besit te kry. Verder het hy op dieselfde tentoonstelling nog 'n museumvoorwerp, t.w. Dingaans se stoel, gesien.²⁹⁾

Op die kuratorium se vergadering van 19.11.1897 is verklaar dat die beplanning van 'n nuwe museumgebou verder gevorder het. Tekeninge is vervaardig en die Hoof van die Departement van Publieke Werke (S. Wierda) is gemagtig om tenders te vra.³⁰⁾ In 1898 was daar ewewel geen verdere vordering te bespeur nie.³¹⁾ Dit is onbekend wat die vertraging veroorsaak het, maar op 14.7.1899 het die kuratorium besluit om die Staatspresident te vra om die hoeksteen van die nuwe Staatsmuseum op 22.7.1899 te lê. Indien die staatshoof nie aan die versoek kon voldoen nie, dan sou prof. Dr. N. Mansvelt genader word.³²⁾ Die hoeksteen is op die genoemde datum deur prof. Dr. N. Mansvelt gelê.

Volgens A.K. Haagner is in 1898 begin met 'n dieretuin. Dit was 'n paar hokke agter die Markgebou.³³⁾ Op 17.2.1899 het die kuratorium die toegangspryse tot die lewende diere-afdeling op 6d. vir volwassenes en 3d. vir kinders vasgestel en 'n paar maande later is vermeld dat sedert 18.2.1899 2000 betalende persone die lewende diere besigtig het.³⁴⁾ Op 14.4.1899 het die regering 'n bedrag van £200:0:0 vir dierehokke beskikbaar gestel.³⁵⁾ Ook van die kant van die Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij (NZASM) is 'n geskenk van £500:0:0 ontvang, terwyl bekende Pretorianers soos T.W. Beckett, dr. Herman J. Coster, Julius Jeppe en A. Johnston ook geldelike bydraes gegee het. Die oorplasing van die diere na "Rus-in-Urbe" aan Boomstraat het volgens die genoemde skrywer "omtrent het midden van het jaar 1899" plaasgevind.³⁶⁾ Volgens 'n resente persberig sal die stigting van die dieretuin op die huidige terrein op 14.10.1999 herdenk word.³⁷⁾

Hierdie vordering wat sedert die begin van 1893 gemaak is, kom op rekening van die regering van die Zuid-Afrikaansche Republiek, die kuratorium van die Staatsmuseum en die dieretuin, en die toegewyde amptenare wat aan die inrigting verbind was.

Die kuratorium het op 4.5.1900, ruim 'n maand voor die begin van die Britse besetting van Pretoria, in die Staatsmuseum vergader. Aanwesig was: prof. Dr. N. Mansvelt (voorsitter), prof. Dr. G.A.F. Molengraaff, Geo. Leith, Dr. H.G. Breijer en Dr. J.W.B. Gunning.³⁸⁾

In 1899 is 'n subsidie van £6000:0:0 aan die museum verstrekk wat hoofsaaklik vir die vorming van 'n biblioteek uitgegee is.³⁹⁾

4. Voorbeelde van aanwinste

In die geraadpleegde notuleboek kom hier en daar vermeldings in verband met aanwinste voor. Onder 30.5.1893 is o.m. aangeteken dat Dr. Leyds die kuratorium opmerkzaam gemaak het op die bestaan van 'n dooie arend. Dié roofvoël het as model gedien vir die wapen van die republiek wat in die voorgeweld van die Goewermentsgebou aangebring was. Daar is besluit om die arend te laat opstop.⁴⁰⁾

Tydens die vierde vergadering van die kuratorium op 22.6.1893 is 'n brief van die mynkommissaris van Heidelberg, P. Viljoen, behandel. Sy grootvader was die bekende Voortrekkerleier Pieter

Retief (1780-1838) en Viljoen het die groot Bybel en 'n gesangboek van die heengegane besit en die kosbare voorwerpe aan die Staatsmuseum geskenk.⁴¹⁾ Op dieselfde vergadering is besluit om in te gaan op 'n aanbod om 'n herbarium van Suid-Afrikaanse plante aan te koop. 'n Ander manier om versamelings uit te brei was deur middel van jagekspedisies wat deur die taksidermus P.A. Krantz in 1893, 1895 en 1896 onderneem is. In laasgenoemde jaar het Krantz sonder toestemming van die regering op jag gegaan en is hy geskors.⁴²⁾ Verder is bekend dat Dr. Gunning gedurende die tweede helfte van 1896 besig was om die museumversameling te katalogiseer en te rangskik.⁴³⁾

Op die vergadering van 19.5.1897 is dank teenoor sir Donald Currie (1825-1909), 'n Skotse skeepseienaar, betuig vir 'n model van die 'Dunvegan Castle' wat deur hom aan die museum aangebied is. Kort daarna het Carl Jeppe (1858-1933), 'n regsgeleerde en sakeman, 'n witrenoster as 'n geskenk aangebied. Dié renoster het omstreeks 16.8.1897 aangekom.⁴⁴⁾

Op 22.6.1897 is aangeteken dat Fillis se sirkus die lyk van 'n Indiese olifant aangebied het opdat die vel en die geraamte bewaar kon word. Krantz en Swierstra het 'n week gewerk om alles in orde te kry. Dit is bekend dat die olifant aan tetanus beswyk het.⁴⁵⁾ Die koste om die olifant te slag en op te stop het minder as £200:0:0 bedra.⁴⁶⁾

In verband met die aantal besoekers aan die Staatsmuseum in 1896 is ruim 60 000 genoem. Ook in 1897 het die publiek belangstelling aan die dag gelê. Dié neiging is deur die steeds uitgebreide versameling, o.m. van inheemse en buitelandse opgestopte diere, aangewakker. Die versameling van delfstowwe en verstenings is vergroot, terwyl heelwat nuwe aankope en aanwinste as gevolg van onvoldoende ruimte nie uitgestal kon word nie. Krantz het van sy jagtog teruggekeer en bygevolg kon die inheemse diersoorte weer uitgebrei word. Deur skenkings is die munt- en gedenkpenningversameling aanmerklik vergroot.⁴⁷⁾

Ook in 1898 is belangrike skenkings ontvang. Allereers het die Staatsmyningenieur J. Klimke 'n skildery van Dr. Willem Johannes Leyds, geskilder deur die Johannesburgse skilder Fritz Wichgraf (1833-omstreeks 1920), aan die kuratorium aangebied. Dié geskenk is aanvaar omdat die plan om 'n museum te stig van Dr. Leyds uitgegaan het.⁴⁸⁾ 'n Paar maande later het Dr. F.V. Engelenburg (1863-1938) 'n portret van die drukker en joernalis Johannes François Celliers (1839-1895) in bruikleen aan die Staatsmuseum aangebied.⁴⁹⁾

In die notuleboek is onder 13.5.1898 aangeteken:

"Ene Mummie in sarcophaag is te koop aangeboden voor £15:0:0 franco te Cairo."

Die kuratorium het besluit om die mummie te koop "mits die echtheid wordt gewaarborgd."⁵⁰⁾ Wie die aanbod gemaak het, is onbekend, maar op 14.4.1899 is aangeteken dat die Staatsmyningenieur J. Klimke die "mummie van Egipte" aan die Staatsmuseum gestuur het.⁵¹⁾

Ook in die buiteland, d.w.s. op die Paryse wêreldtentoonstelling (1900), was die Staatsmuseum verteenwoordig. Van Krantz is, met dié doel voor oë, 'n versameling gekoop. In 1898 is vermeld dat vermoedelik 'n bedrag van £407:0:0 vir dieselfde versameling betaal is.⁵²⁾

5. In en na die oorlog (1900-1904)

Na die laaste vergadering van die Staatsmuseum se kuratorium, op 4.5.1900 het onder Britse bewind 'n tydlang geen vergaderings gevolg nie. Die nuwe museumgebou aan Boomstraat, Pretoria, is - halfklaar - deur die Britse troepe as 'n militêre hospitaal gebruik.⁵³⁾ Die eerste vergadering van die "Committee of the Pretoria Museum and Zoological Gardens" het op 6.8.1901 plaasgevind. Aanwesig was: kol. Stencer Ewart (voorsitter), stadsingenieur A. Carlsen, J.G.C. Wagner en Dr. J.W.B. Gunning (direkteur en sekretaris).⁵⁴⁾

As gevolg van die oorlog is die museumgebou eers in 1902 voltooi. Nadat die ou museum as die Markplein geleidelik ontruim is, is die nuwe gebou op 15.12.1904 deur die waarnemende luitenant-goewerneur sir Richard Solomon (1850-1913) geopen.⁵⁵⁾

Haagner vestig die aandag daarop dat Andrew Johnston in 1903 as voorsitter van die bestuur van die museum en die dieretuin benoem is. Hy is in 1920 deur die bankier Hendrik Christiaan Jorissen (1866-1949) opgevolg. Na die dood van Dr. Gunning (1913) is die beheer oor die museum en die dieretuin geskei.⁵⁶⁾ Onder Dr. J.W.B. Gunning se beheer is, onder Britse beskerming, die Pretoriase dieretuin tot die bes beplande instelling van sy soort in Afrika uitgebrei.⁵⁷⁾

Aantekeninge

1. Bls.52 e.v. Kyk ook afbeelding 19 teenoor p.38.
2. Ibid., p.54.
3. Notuleboek nr. 1, Transvaalse Museum, Paul Krugerstraat, Pretoria. Tydperk 1893-1901. Die navorsing is in 1953 verrig. "Annals of the Transvaal Museum" nr. 1, deel 1, April 1908. "A short history of the Transvaal Museum" deur Dr. J.W.B. Gunning, p.4 e.v. I.v.m. die huidige Nasionale Dieretuin, Boomstraat, Pretoria: A.K. Haagner, "A Guide to the National Zoological Gardens of South Africa/Gids voor de Nasionale Dieretuin in Zuid-Afrika" (Pretoria, 1921), pp.2-3.
4. Dr. J.W.B. Gunning, "A short history...", p.4.
5. Ibid.
6. Dr. H.G. Breijer was 'n dosent in natuurkundige vakke aan die Staatsgimnasium, Pretoria.
7. Die Staatsgimnasium is op 15.8.1893 geopen.
8. Dr. J.W.B. Gunning, "A short history", p.7.
9. Ibid., p.7.
10. Notuleboek, nr. 1, notule 26.10.1896.
11. Ibid., notule 30.5.1893. Die besluit is aan die regering voorgelê.
12. Ibid., notule 8.8.1893, 6.9.1893.
13. Ibid., notule 23.11.1893, 30.3.1894.
14. Ibid., notule 20.7.1894, 12.9.1894, 23.4.1895.

15. Ibid., notule 11.9.1896, 26.10.1896, 22.11.1896.
16. Ibid., notule 25.2.1897, 4.3.1897. Kyk Dr. J.W.B. Gunning, "A short history ...", p.7. Dr. G. verklaar dat hy in 1896 as direkteur van die Staatsmuseum aangestel is.
17. Notuleboek, nr. 1, notule 26.5.1897.
18. Dr. J.W.B. Gunning, "A short history ...", p.7.
19. Ibid., p.7.
20. Verdere besonderhede oor Dr. G. in die "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek" (Kaapstad, 1977), deel 3, pp.371-372.
21. "The Pretoria News", 18.9.1989.
22. Meer besonderhede oor prof. Dr. G.A.F. Molengraaff in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek" (Kaapstad, 1968), deel 1, pp.576-578.
23. Notuleboek, nr. 1, notule 23.9.1893. Die destydse Markplein is tans die Strijdomplein en omgewing, m.a.w. die blok begrens deur Kerk-, Van der Walt-, Pretorius- en Prinsloostraat, Pretoria.
24. Ibid., notule 19.6.1894.
25. Ibid., notule 19.9.1895, 9.5.1896.
26. Ibid., notule 9.5.1896, 26.10.1896.
27. Ibid., notule 18.1.1897, 22.6.1897, 19.7.1897.
28. Ibid., notule 22.9.1897.
29. Ibid., notule 22.6.1897, 27.1.1899.
30. Ibid., notule 19.11.1897.
31. Ibid., notule 15.4.1898, 9.9.1898.
32. Ibid., notule 14.7.1899. President Kruger het die opening van die Staatsmuseum in die Markgebou op 15.5.1894 verrig. Kyk "Nuusbrief, Genootskap Oud-Pretoria", September 1989, pp.2-3, Jan Floeger, "Die Staatsmuseum", o.m. met verwysing na "De Volksstem", 16.5.1894. Foto van hoeksteenlegging S.P. Engelbrecht e.a., "Eeufees-Album" (Pretoria, 1952), p.48. Die nuwe Staatsmuseum is beskryf en van 'n tekening voorsien in Hannes Meiring, "Pretoria 125" (Kaapstad, 1980), p.42.
33. A.K. Haagner, "A Guide to the National Zoological Gardens of South Africa" (Pretoria, 1921), pp.2-3). Teks: Engels/Nederlands.
34. Notuleboek nr. 1, notule 17.2.1899, 14.4.1899.
35. Ibid., notule 14.4.1899.
36. A.K. Haagner, ibid., pp.2-3. - "Rus in urbe" beteken landelikhed in die stad
37. "The Pretoria News", 18.9.1989.
38. Notuleboek nr. 1, notule 4.5.1900. George Leith (1852-1903) was 'n wetsagent in Burolaan, Pretoria, aldus T.E. Andrews, "God's Acre Church Street Cemetary" (Pretoria, 1987), pp.72-73.
39. Dr. J.W.B. Gunning, p.7, notuleboek nr. 1, notule 14.10.1898.
40. Notuleboek nr. 1, notule 30.5.1893.

41. Ibid., notule 22.6.1893. V. het gemeen dat sy suster en neef die gebedeboek moes besit wat in 'n leertassie by die stoflike oorblyfsels van Retief gevind is. Hy sou dié boek probeer kry.
42. Ibid., notule 8.8.1893, 23.4.1895, 18.1.1897.
43. Ibid., notule 22.11.1896.
44. Ibid., notule 19.5.1897, 22.6.1897, 16.8.1897.
45. Ibid., notule 22.6.1897.
46. Ibid., notule 19.7.1897.
47. "Staats-almanak van Zuid-Afrikaansche Republiek - 1898" (Pretoria, 1897), pp.84-85.
48. Notuleboek nr. 1, notule 26.8.1898.
49. Ibid, notule 9.12.1898.
50. Ibid., notule 13.5.1898.
51. Ibid., notule 14.4.1899. In "Rekord" (Pretoria) van 1.9.1989 is, onder die opskrif "'n Mummie in lewende lywe!" berig dat die mummie in 1989 op die Pretoriase skou uitgestal was. Verder is meegedeel dat die rugkant verkrummel en X-straal foto's aangetoon het dat die geraamte redelik los is. Die mummie dateer uit 175 n.C. en is van 'n man van ongeveer 35 jaar en is uit die Fayumstreek afkomstig.
52. Ibid., notule 19.7.1897, 14.10.1898. In laasgenoemde notule is o.m. ook vermeld dat 'n sekere Blaauw van Lisse (Nederland) as 'n tweede taxidermis aangestel is.
53. Hannes Meiring, t.a.p., p.42.
54. Notuleboek nr. 1, notule 6.8.1901.
55. Dr. J.W.B. Gunning, t.a.p., p.7.
56. A.K. Haagner, t.a.p., p.3.
57. L.S. Amery (editor), "The Times History of the War in South Africa 1899-1902" (London, 1909) vol. 6, p.30.

Naskrif van die redakteur

Die Dr. J.W.B. Gunning-sitbank in die Nasionale Dieretuin te Pretoria herinner aan hom as stigter van die Dieretuin.

Die tydskrif "Museum-Memo" van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum te Pretoria, jaargang 18 no. 1, Maart 1990, p. 14-18, bevat 'n artikel van mev. Petra van Zyl getitel "Die Gunning-prenteversameling in die Nasionale Kultuurhistoriese Museum, deel een" met 'n reproduksie van Gunning se geskilderde portret.



*Geskilderde portret van Dr. Jan Willem Boudewijn Gunning, 1860-1913.
Met dank aan die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Pretoria.*

BURGERKOMITEE VIR DIE BEWARING EN RESTOURASIE VAN KERK-
PLEIN / CITIZENS' COMMITTEE FOR THE PRESERVATION AND
RESTORATION OF CHURCH SQUARE

Kerkplein Pretoria 1990

Pretoria se Kerkplein bly steeds op die voergrond in Pretorianers se gemoedere. Die Wesfasade-geboue se behoud of sloping is gelukkig nie meer 'n strydvraag nie. Die nuus dat die Administrasie Volksraad die suidelike helfte van die Wesfasade wil betrek, het die bewaringsmense se belangstelling egter weer geprikkel. Daar is met waardering kennis geneem dat, benewens ministerskantore, daar ook winkels en toeganklike kantore kom. En dat die Oos-fasade, die Tudorgebou, ook 'n gelukkige toekoms tegemoet gaan, word verwelkom. Dan, die Plein self, sy toekoms moet nog uitgewerk en verseker word.

Kerkplein is die hart van Pretoria, seker die belangrikste stedelike plein in Suid-Afrika.

As mens die Plein op 'n afstand beskou, kan mens verskillende elementiese aspekte van mekaar onderskei. Dan doen vier aspekte hulself dadelik voor: die stedelike omgewingsaspek, die argitektoniese, die historiese en die bloot menslike aspekte.

Toe die eerste Voortrekkers teen 1842 begin het om hulle te vestig in die omgewing van die Apiesrivier, op die plaas Elandsfontein wat gestrek het vanaf Fonteinedal tot die Dieretuin, was die geboorte van Pretoria verseker. Hulle, die Brónkhorsts, Minnaars e.a., was die eerste Pretoriane, die pioniers. Vir 'n dorp om te ontstaan moet daar mense wees, dit was hulle.

In 1854 word besluit om 'n kerkplaas te proklameer. Kommandant-Generaal M.W. Pretorius stem, op advies van ds. Dirk van der Hoff, toe tot 'n vyfde Transvaalse gemeente.

Louis en Lionel Devereaux teken die grondplan vir die nuwe kerkterrein - so word Kerkplein bepaal. Drie morge grond word uitgesoek deur Kommandant-Generaal Pretorius, sy sekretaris Jan Visagie en ouderling Jacobus (Koos Tiernek) Erasmus. Die Devereaux-broers en William Skinner en Jan Visagie doen die afbakening. William Skinner en die Devereaux-broers ontwerp die kerk. Die drie here vorm 'n boukontrakteursfima en voltooi in 1856 die bou van die kerk wat in 1857 deur ds. Van der Hoff ingewy word.

Dit duur 'n rukkie voordat Pretoria sy eerste vaste predikant kry. Hy was ds. A.J. Begemann. Hy laat in 1865 'n konsistorie en vleuel aan die kerk bybou deur Devereaux, Devereaux en Skinner. Pretoria se eerste gevestigde winkelier en "digter" Albert Broderick vier die gebeurtenis deur in 'n rympie na die kerk te verwys met: "with your DDS initials standing on your gable there".

In 1882 word die grasddakkerk deur weerlig getref en brand af. In sy plek kom daar, in 1885, Transvaal se eerste toringkerk, ontwerp deur Tom Claridge en gebou deur Marinus Franken. Claridge het ook die Krugerhuis in Kerkstraat ontwerp.

Teen die tyd was Pretoria al die ZAR se hoofstad en 'n heel bedrywige dorp. Rondom die Plein was dit al toegebou. Die hui-

dige Raadsaal vervang in 1888 die ou enkel verdieping Raadsaal. Die Law Chambers verrys in 1893. In 1892 kom die Nasionale Bank langs die ou Poskantoor en voor die ou Staatsmunt te staan. Bouwerk aan die Paleis van Justisie begin in 1896 en argitek W.J. de Zwaan se Nederlandse Bankgebou word voltooi.

Teen 1899 was die Plein al so bedrywig dat die gemeente besluit het om die kerk aan die ZAR-regering te verkoop vir 50000 pond, met dien verstande dat die kerk behou word om 'n kulturele doel soos 'n museum te dien.

Na afloop van die Boere-Oorlog vrees die Britse Koloniale owerheid egter nog die nasionale gees van die Boere. Anton van Wouw se Krugerstandbeeld het gedurende die oorlog al in Delagoabaai aangekom. Die beeldegroep was bedoel vir Kerkplein, die voetstuk was al gebou. Die vier burgerfigure beland in Engeland en die Krugerbeeld word eers in 1912 in Prinsespark geplaas. Later in die twintigerjare kom die beeldegroep op Stasieplein te reg en beland eers in 1954 op Kerkplein.

In 1904 deel die Transvaalse Koloniale owerheid die publiek mee dat die kerk bouvallig en gevaarlik geword het, die toring is glo deur weerlig getref. Daarom moet die kerk gesloop word. Dit kos 'n groot stoomtrekker egter baie moeite om uiteindelik die toring omgetrek te kry.

Die nuwe skoon Plein, met 'n mooi Victoriaanse gietyster spuitfontein (tans in die Dieretuin) in die plek van die Kruger-voetstuk, word in 1905 aan die Stadsraad van Pretoria oorgedra. Perdetrems is as openbare vervoermiddel ingestel, om teen 1911 gevolg te word met elektriese trems. Daar was daardie dae al groot openbare rusies oor die tremroetes oor die Plein. Dit word besleg deurdat die tremspore om die Plein gaan.

In 1910 met Uniewording, was die Plein nog 'n groot stuk grond wat effens skuins na die Noorde geloop het. Dit was 'n stowwerige of modderige plek, maar die bedrywige hart van 'n toe al belangrike en groot dorp.

"Die Volksstem" se redakteur, dr. F.V. Engelenburg (die S.A. Akademie vir Wetenskap en Kuns is vandag in sy huis gevestig) en argitek Willem de Zwaan stel in 1910 voor dat die Plein behoorlik uitgelê moet word. Die Stadsraad gee opdrag aan Poole en Barber om 'n ontwerp te maak en bouer M.G. van R. Mostert se tender van 36000 pond word aanvaar. So kom die Plein tot sy voor-koms soos ons hom vandag nog ken.

Benewens die inhuldigings van Staatspresidente T.F. Burgers en S.J.P. Kruger (ZAR) en C.R. Swart en B.J. Vorster (RSA), het Kerkplein veel beleef, soos Sir Theophilus Shepstone se inhuldiging in 1877, die strykings van die Vierkleur en hysings van die Union Jack met die Anneksasie en later met die val van Pretoria op 5 Junie 1900.

So is die Plein, en veral sy westelike helfte, 'n konkrete versinnebeelding van die ontwikkeling van Suid-Afrika. Hier verteenwoordig is die neerslag van die Voortrekkers, stigters van Pretoria, latere Britse pioniers en Nederlandse bydraers tot die uitbou van die ZAR. Die geboue simboliseer die samewerking wat ontstaan het tussen Boer, Brit, Jood en Nederlander. Die Plein en sy geboue verteenwoordig benewens die huidige republiek, drie groot eras in ons geskiedenis - die ZAR, die Transvaalkolonie